УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Петро Костючок

КАРПАТСЬКІ УКРАЇНЦІ В ЕТНОПОЛІТИЦІ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПЕРЕПИС 1938 р. У СЛОВАЧЧИНІ

Автор проаналізував суть і напрями етнополітики Чехословацької Республіки щодо карпатських українців. Показано її вплив на проведення перепису 1938 р. у Словаччині. Досліджено кількісні показники української присутності в Східній Словаччині й осягнення території розселення українців у регіоні.

Ключові слова: *українці, статистика, Східна Словаччина, етнополітика, Чехословацька Республіка.*

Чехословацька Республіка (далі – ЧСР), що виникла при підтримці Антанти в жовтні 1918 року, об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччини, а також землі з українським та угорським населенням – Закарпатську Україну, яка взагалі не була зв'язана з нею ні історичними, ні етнічними узами [2].

Головними в етнополітичній діяльності ЧСР було вирішення словацького, судетського (німецького) і мадярського (угорського) питань. Українське ж питання займало важливе, але не найголовніше місце в діяльності празьких урядів, тому його практичне вирішення відкладалося до кращих часів і було прямо залежним як від зовнішньополітичної ситуації в Центральноєвропейському регіоні, так і внутрішньополітичного становища в Чехословаччині загалом.

Українці в складі ЧСР компактно заселяли територію т. зв. Угорської Русі або Закарпатської України. До цих теренів зараховували, насамперед, Підкарпатську й Пряшівську Русь або комітати Земплин, Спіш, Абауй-Торна, Шариш, Уг, Берег, Угоча, Марамарош.

Пряшівщина включала до свого складу перші чотири комітати. Досліджуваний регіон, як й інші західноукраїнські етнічні терени, у міжвоєнний час являв собою полікультурну територію, на якій у силу різних історичних і соціально-економічних причин компактно проживали українці, угорці, словаки, німці, цигани. Такі особливості тісної етносоціальної взаємодії сприяли переплетенню етнокультурних, лінгвістичних, господарсько-економічних елементів життєдіяльності населення краю.

Проте в публікації ми зосереджуємо увагу на висвітленні впливу етнополітики на статистичні показники наявності українського етнічного елементу в регіоні.

У сучасній літературі питання офіційних статистичних матеріалів і чисельності та розміщення українського населення досліджувалися в основному на регіональному рівні. Окреме місце займають роботи В.Кубійовича, С.Макарчука, В.Сергійчука й авторського колективу монографічного видання "Закарпаття в етнополітичному вимірі" [3; 5; 7; 8]. Останнім часом світ побачили публікації І.Ваната й І.Любчика, у яких була зроблена спроба проаналізувати етнополітичні процеси в Східній Словаччині в 1930-х рр. [1; 6]. У контексті висвітлення вказаної тематики в працях дослідників побіжно йшлося й про перепис 1938 р. як одну з акцій словакізації населення. У розвідці П.Коваля [16] проаналізовані незбіги етнічного й релігійного маркерів перепису українського/русинського населення в 1938 р. Публікації Я.Ботіка [12], А.Калявського [15] і П.-Р.Магочі [17] присвячені аналізу статистичних даних переписів населення досліджуваного регіону міжвоєнного часу. У праці Л.Деака [13] охарактеризовано суспільний рух русинів/українців щодо переписних кампаній у краї.

Таким чином, піднята проблема частково була предметом окремого наукового дослідження [4]. Проте актуальним залишається питання вивчення етнополітики ЧСР та її практичного впливу щодо зменшення статистичних показників української присутності в Східній Словаччині, опираючись насамперед на матеріали перепису 1938 р.

© Костючок П., 2012

Українці здавна проживали на території Пряшівщини. Зазначимо, що український етнік завжди мирно співіснував в одному географічному просторовому вимірі зі словаками, німцями, угорцями, євреями. У процесі освоєння українцями зазначених територій як в українців, так і в інших сусідніх етносів відбулися аккультураційні зміни, що привели до часткової трансформації їх первинної етнокультурної моделі. Це особливо стало помітно в часи національного пробудження, національного відродження та політизації згаданих етнічностей у регіоні в XIX – першій третині XX ст.

Однак упродовж зазначеного часу українці в різних інтерпретаціях продовжували зберігати свою етнічну ідентичність – різні, а доволі часто протилежно направлені рівні усвідомлення свого етнічного коріння, а звідси й існування кількох версій спрямованості суспільно-політичного руху та відповідних програм подальшого розвитку етніка, наявність і побутування низки діалектів української мови, своєрідність локальної культури, самобутність місцевих традицій, віри.

До закінчення Першої світової війни указаний терен перебував під владою угорської корони. На ній протягом кінця XIX – початку XX ст. була проведена тотальна мадяризація всіх сфер суспільно-політичного життя. Проте крах Четвертного союзу призвів до значних перетурбацій у Центрально-Східній Європі.

У результаті Версальських домовленостей у серпні 1919 р. територія комітатів Земплин, Спіш, Абауй-Торна й західної частини Унга була окупована чеськими військами. У процесі державного творення Чехословацької Республіки вказані новопридбані території, незважаючи на принцип окреслення національних кордонів та умов Сен-Жерменського договору, були передані під управління словацької влади. Демаркаційною лінією стала р. Уж [3, с.237].

Для внормування питання спірної українсько-словацької межі на початку 1920-х рр. Я.Гусеком навіть було проведене спеціальне дослідження [14], проте й воно не дало остаточної відповіді на питання про етнічне розмежування між словаками й українцями. Таким чином, українське населення було штучно відрізане від свого хоумленду.

Комплексний аналіз архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що етнополітика Чехословаччини щодо карпатських українців у міжвоєнний період значно різнилася як за направленням, суттю і змістом проведення, так і територією її реалізації. Якщо в 1920-х рр. чехословацький уряд підтримував українців та їх суспільно-політичні й культурно-освітні домагання, то в 1930-х рр. він пішов у наступ шляхом витворення нової етнічної спільноти – карпаторусинів, яких чехословацькі власті протиставляли як автохтонів Закарпатської Русі. Празький уряд у своїй практиці завжди використовував тактику взаємопоборювання сторін, які протидіяли одна одній, виступаючи між ними цивілізованим третейським суддею і тим самим переслідуючи свої державні інтереси утримання територій і згаданих етнічностей від політичної сепарації.

Із цього приводу польські дипломати, які працювали в консульській установі в Ужгороді, зазначали, що з 1925 р. чехословацька влада почала втілювати на практиці етнополітичну доктрину карпаторутенізації: існування окремішньої карпаторуської нації й побутування окремої карпаторуської мови в регіоні [9]. У той самий час уряд використовував український "рух для розбиття політичної і національної консолідації карпаторусинів" [9, k.205].

Одночасно в 1930-х рр. на території Підкарпатської Русі посилилася чехізація всіх сфер життя. Так, за словами польського консула М.Халупчинського, "чеське культуртрегерство показало своє властиве обличчя" [11, k.94]. На його думку, Чехословаччина в зазначеному краї реалізувала на практиці свою інкорпораційно-централізаторську систему. Її метою було виключно надання Підкарпатській Русі статусу чеської провінції [11, k.94].

На території Східної Словаччини українське населення, як й угорське, було піддане масштабним асиміляційним заходам з боку владної домінуючої більшості слова-

ків – словакізації. За твердженнями польських дипломатів, "греко-католики на Словаччині підлягають словакізації не тільки в школах, урядах, але й через фальшування переписів населення" [10, k.131].

Польський консул М.Халупчинський у монографії "Русини підкарпатські як етнічна група" охарактеризував процес словакізації русинів як "поступову асиміляцію". Він указував, що "словацький елемент, який стоїть на вищому щаблі цивілізованого розвитку, поступово тут руський елемент собі підпорядковував, згодом його змістив". Загалом "процес словакізації русинів в останніх часах, завдяки чинному зацікавленню ним державною владою, посідає всі напрями поступу" [11, k.88].

Одним з напрямів з етнополітики Чехословаччини в 1920–1930-х рр. щодо карпатських українців були асиміляційні заходи, спрямовані на зміну їх етнічної/національної самоідентичності. Для цього використовувався різний інструментарій, одним з яких були переписи населення та фальшування статистичних даних їх етнічної/національної приналежності.

Упродовж 1920–1930 рр. чехословацькою владою було проведено два переписи: 1921 і 1930 рр. За цей час чисельність українців істотно зменшилася й географічно скоротився ареал проживання українського населення в даному регіоні. Зазначені кількісні показники щодо згаданих двох переписів є достатньо проаналізовані в історичній, етнологічній, етносоціологічній науковій літературі.

Тому в розвідці ми оперуватимемо даними маловідомого перепису, який був проведений словацькою владою 31 грудня 1938 р. Матеріали перепису нам вдалося віднайти в Національному архіві Словацької Республіки під назвою "Menšinové okresy a obce dľa sčítania ľudu v roku 1938" [18]. Слід підкреслити, що вказані статистичні дані свого часу не були опубліковані й обнародувані, оскільки вони "не відповідали" духу свого часу та заперечували ідею моноетнічної Словаччини за урядування націоналістичного кабінету міністрів Й.Тісо.

Результат перепису населення на Східній Словаччині показав, що в порівнянні з переписом 1930 р. чисельність русинів у регіоні зменшилася на 12,7%. Це викликало значні незадоволення в русинських партіях щодо заниження даних і необ'єктивного підрахунку чисельних показників присутності українців/русинів у краї. Причиною цього стала значна розбіжність етнічного й релігійного маркерів. Так, згідно із зазначеними статистичними даними, русинів нараховувалося біля 79 590 осіб, а греко-католиків – 216 215 людей і православних – 7 483 [16].

Відповідно до статистичних даних 1938 р., українці на території Східної Словаччини компактно проживали в п'яти судових округах: Стара Любовня (Stará Ľubovňa), Бардеїв (Bardejov), Стропків (Stropkov), Межилабірці (Medzilaborce), Гуменне (Humenné). До складу судових округів Стара Любовня, Бардеїв, Стропків і Межилабірці входили однойменні політичні округи. У той самий час урядуванню судового округу Гуменне підпорядковувалися два політичні округи – Гуменне й Снина (Snina).

Значні українські вкраплення як етнічні анклави знаходилися в трьох судових округах: Гіральтовце (Giraltovce), Спішська Стара Весь (Spišská Stará Ves) і Сабінів (Sabinov). Окремими, здебільшого невеликими за чисельністю й дисперсного типу українські громади розташовувалися ще в дев'яти округах: Пряшів (Prešov), Левоча (Levoča), Кежмарок (Kežmarok), Собранці (Sobrance), Спішська Нова Весь (Spišská Nová Ves), Вранів над Топльою (Vranov nad Topľou), Великі Капушани (Veľké Kapušany), Кральовський Хльмець (Kráľovský Chlmec) і Михайлівці (Michalovce).

Перепис 1938 р. подає такі кількісні параметри населення регіону (табл.1) [18, с.1–14]:

Таблиця 1

Округ	Загальна чисельність	Словаки		Українці		Євреї		Інші	
Бардеїв	43 428	29 844	68,72%	10 854	23,5%	1 160	2,67%	1 670	3,85%
Гіральтовце	21 469	17 754	82,69%	2097	8,7%	318	1,48%	1 300	6,06%
Гуменне	25 774	22 942	89,01%	1 014	3,93%	371	1,44%	1 447	5,61%

Продовж. табл. 1

Левоча	27 483	24 092	87,66%	743	2,7%	240	0,87%	2 408	8,76%
Стара Любовня	25 598	12 466	48,69%	8 973	35,05%	532	2,08%	3 627	14,17%
Межилабірці	22 801	5 686	24,94%	16 157	70,86%	393	1,72%	565	2,48%
Михайлівці	60 235	50 333	83,56%	288	0,48%	4 228	7,02%	5 386	8,94%
Пряшів	79 354	69 936	88,13%	839	1,05%	2 724	3,43%	5 855	7,38%
Сабінів	45 789	38 319	83,69%	5 990	13,08%	306	0,67%	1 174	2,56%
Снина	36 474	21 474	58,87%	13 889	38,03%	455	1,25%	656	1,79%
Стропків	34 317	18 306	53,34%	13 881	40,45%	829	2,42%	1 301	3,79%
Спішська Нова Весь	42 277	34 679	82,03%	927	2,19%	166	0,39%	6 505	15,39%
Спішська Стара Весь	10 230	8 017	78,37%	1 586	15,5%	348	3,4%	279	2,73%

Характерною особливістю розміщення українського населення у вказаних округах було те, що населені пункти, у яких вони проживали, умовно можна поділити на три типи. До першого типу слід віднести громади, у яких українці становили абсолютну більшість, тобто понад 50% від кількості населення. Переважно громади першого типу географічно були розташовані в північних округах Східної Словаччини.

До другого типу треба віднести громади, у яких українці становили відносну більшість (до 49% від чисельності всього населення) щодо представників інших етнічних спільнот: словаків, рідше угорців, німців, чехів, поляків, євреїв, циган.

До третього типу слід віднести села, у яких українці становили відносну меншість. У відсотковому плані сюди включаємо громади, чисельність українців в яких коливалася до 50% від усієї питомої ваги населення. Переважно українці були в кількісній меншості стосовно титульного етносу – словаків. В основному такі громади географічно локалізовувалися в південній частині Східної Словаччини.

В окрузі Стара Любовня, згідно з даними перепису населення, мешкало 8 973 українці, або 35,05%. У порівнянні з даними 1930 р. на території округу проживало 6 228 “русинів”, що становили 28% від усього населення [11, k.112].

На території округу Бардеїв, за даними перепису 1930 р., мешкало 13 216 українців, або 35% від усього населення [15, с.112]. У той самий час, аналізуючи дані перепису 1938 р., ми констатуємо чисельне зменшення до 10 854 осіб української народності, або до 23,5%.

В окрузі Стропків (до 1925 р. Вишній Свидник), згідно з матеріалами статистики 1930 р., проживало 15 454 русини, що становили 71% [15, с.113–114]. Проте за даними 1938 р. кількість українців скоротилася до 13 881 осіб, або 40,45% від усього населення.

Відносною більшістю українці були у Вишньому Свиднику. У цьому населеному пункті мешкало 812 осіб, з них: 320 українців, або 39,41% від усього населення, 348 словаків, або 42,86%, 97 євреїв, або 11,95%, 47 осіб інших національностей, або 5,78% [18].

В окрузі Межилабірці, за офіційними даними 1930 р., мешкало 14 844 українці, що чисельно становили 78% від усього населення [15, с.114–115]. Аналіз даних перепису 1938 р. дає можливість констатувати, що чисельність “русинської народності” зросла до 16 157 осіб, проте її питома вага щодо всього населення зменшилася до 70,86%.

У судовому окрузі Гуменне за статистикою 1930 р. проживало 21 069 українців, або 38% від усього населення [15, с.114–115]. Проте, згідно з даними 1938 р., у політичних округах Гуменне й Снина їх чисельність скоротилася до 14 903 осіб (1 014 і 13 889 відповідно), або 23,94%.

У той самий час у політичному окрузі Снина, відповідно до даних перепису 1938 р., мешкало 13 889 українців, що становило 38,03% від питомої ваги всього населення [18, с.11].

В окрузі Сабінів українцями були записані 5 990 осіб, що становили 13,08% від загальної кількості населення [18, с.9].

В окрузі Гіральтовце знаходилися 15 громад, у яких українці становили більше 20% від усього населення. Українське населення в чисельних показниках переважало Руський Кручів (проживало 98,1% українців), Вальківці (94,4%), Бенедиктівці (86,9%), Штявнік (81,7%), Вавринець (72,4%), Матяшка (70,7%), Собош (70,18%), Штефунів (55,4%), Кобильниці (52,29%), Руська Воля (51,1%) [18, s.3].

В окрузі Пряшів українці компактно проживали лише у двох населених пунктах: Фулянка й Вишні Мирковці. У вказаних селах вони становили 46,68 і 20,4% відповідно до загальної чисельності населення громад [18, с.9].

У політичному окрузі Спішська Стара Весь знаходилися два села з українською більшістю: Фольварк і Великий Липник. У них українці становили 90,4 і 69,7% відповідно до загальної кількості населення громад [18, с.13].

У політичних округах Спішська Нова Весь і Кежмарок знаходилося по одному населеному пункту, які були українськими. Так, у громаді Завадка округу Спішська Нова Весь мешкало 866 українців, або 78,5% від загальної чисельності населення [18, с.13]. У селі Годермарк округу Кежмарок із 724 жителів 612 осіб, або 84,53%, ідентифікували себе українцями.

Таким чином, карпатські українці в 1930-х рр. були об'єктами етнополітики ЧСР. Асиміляційні фактори з боку владної словацької більшості й зовнішні та внутрішні чинники об'єктивно сприяли зменшенню кількісних показників українства на території Східної Словаччини. Серед них відзначимо політичну установку переписувачів, низький рівень національної самоідентичності місцевого українського населення, посилену словакізацію українських автохтонів, підтримку на урядовому рівні політики карпаторусинства як альтернативи й протидії українській ідеї в краї.

1. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Кн. 2 (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.) / І. Ванат. – Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братиславі, 1985. – 353 с.
2. Віднянський С. Україна та "українське питання" в політиці Чехословаччини / С. Віднянський // Українська Державність у XX столітті. (Історико-політологічний аналіз) / О. Дергачов та ін. – К. : Політ. думка, 1996. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/ukrxx/.
3. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
4. Костючок П. Чисельність та розселення українців у Східній Словаччині у світлі перепису 1938 р. / П. Костючок // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць. – Чернівці : Прут, 2010. – Т. 1 (29). – С. 173–181.
5. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини / В. Кубійович. – Вісбаден, 1983. – 175 с.
6. Любчик І. Етнополітичні процеси на Лемківщині (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 "Етнологія" / І. Любчик. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
7. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов : Изд-во "Высшая школа" при Львов. ун-те, 1983. – 255 с.
8. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – К. : Укр. видавнича спілка, 2000. – 432 с.
9. Archiwum Akt Nowych (далі – AAN), z. 458, sygn. 2. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – stosunki polityczne, spoleczne, głównie działalność ugrupowań politycznych, przygotowania i wybory do parlamentu czeskosłowackiego. Raporty Wicekonsulatu.
10. AAN, z. 458, sygn. 4. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – budżet krajowy, tworzenie biskupstw, stan szkolnictwa, proby nawiązania handlowych z Rosją. Raporty Wicekonsulatu.
11. AAN, z. 458, sygn. 24. Stosunki międzywyznaniowe w Czechosłowacji, głównie w Słowacji i na Rusi Podkarpatskiej – położenia kościoła prawosławnego i grecko-katolickego, ich wzajemne stosunki. Raporty Wicekonsulatu, korespondencja.
12. Botik J. Etnická historia Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov / J. Botik. – Bratislava, 2007. – 229 s.
13. Deák L. Viedenská arbitráž, "Mníchov pre Slovensko" / L. Deák. – Bratislava, 1998. – 72 s.
14. Húsek J. Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy / J. Húsek. – Bratislava, 1925. – 258 s.
15. Kaľavský M. Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v obdobi Republiky Československej / M. Kaľavský // Národopisné informácie. Študie a materiály. – 1993. – Č. 2. – S. 93–119.

16. Koval' P. Otázka slovensko-rusínskych etnických hraníc v čase formovania slovenskej štátnosti / P. Koval'. – Режим доступу : http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/pdf_doc/koval.pdf.
17. Magocsi P. R. Mapovanie národov bez štátu: východní Slovania v Karpatoch / P. R. Magocsi. – Режим доступу : http://www.saske.sk/cas/2-99/magocas.html.
18. Národny Archiv Slovenskej Republiky, Škatuľa 20. Krajinský úrad v Bratislave. Prezidium /1920/ 1928–1938 /1939/, Karton 299. Marcové udalosti v Podkarpátskej Rusi. Národnostná štatistika obci a okresov z roku 1938. Situačné správy s národnoste zmiešaných krajov.

Автор проанализировал сущность и направления этнополитики Чехословацкой Республики касательно карпатских украинцев. Показано ее влияние на проведение переписи 1938 р. в Словакии. Исследовано количественные показатели украинского присутствия в Восточной Словакии и постижения территории расселения украинцев в регионе.

Ключевые слова: *украинцы, статистика, Восточная Словакия, этнополитика, Чехословацкая Республика.*

Based on the census materials in 1938 the author investigated the quantitative Ukrainian presence in Eastern Slovakia and the extension of the territory settled by the Ukrainians in the communities, political and judicial districts. In comparison with the statistics in 1930 the number of the Ukrainians and their geographic area of residence in the region substantially reduced.

Key words: *the Ukrainian, statistics, Eastern Slovakia, ethnopolitics, Czechoslovak Republic.*